

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Розглянуто розвиток малого бізнесу на регіональному рівні. Проаналізовано тенденції, проблемні аспекти та стримуючі фактори розвитку малого бізнесу та підприємництва в Україні. Визначено пріоритетні напрямки розвитку малого бізнесу в регіонах та запропоновані шляхи розширення цього сектора економіки

Найважливішою умовою трансформаційних ринкових перетворень економіки України, безумовно, є здійснення науково обґрунтованих структурних соціально-економічних реформ, які допоможуть розв'язати цілий ряд загальних проблем, зокрема і тих, що стосуються становлення та подальшого розвитку малого підприємництва, визначення його місця і ролі в господарському механізмі.

Тому важливою складовою частиною на шляху створення в Україні конкурентоспроможної ринкової економічної системи є становлення і функціонування сучасного підприємництва. Це пояснюється тим, що в умовах формування ринкових відносин при обмежених фінансових ресурсах суб'єкти малого підприємництва, які не потребують великого стартового капіталу, більш активні в інноваційній діяльності, сприяють створенню додаткових робочих місць, спроможні стимулювати структурну перебудову економіки та наповнити ринок товарами і послугами. Вони є джерелом формування "середнього класу", а також вихідною соціально-економічною базою відтворення ефективних виробничих відносин.

Актуальність розвитку малого бізнесу зумовлюється також і тим, що сьогодні саме малими підприємствами створюється більша частина валового внутрішнього продукту в країнах із розвинутою ринковою економікою. Так, наприклад, у США і Великобританії малі підприємства створюють до 53% валового внутрішнього продукту, у Німеччині – 54%, Японії – 55%, Італії – 60%, Франції – 62%. В Україні поки що малий бізнес не відіграє суттєвої ролі у забезпеченні економічного зростання, його внесок у ВВП складає лише 9,0-9,5%. [1, с. 73-74]

Проблеми розвитку малого бізнесу протягом останніх років є об'єктом ретельної уваги багатьох дослідників, як в Україні, так і за кордоном. Ними досліджено різні аспекти діяльності малих підприємств. Однак, багато питань, особливо пов'язаних із державним регулюванням розвитку малого бізнесу, залишаються відкритими. Невеликий досвід функціонування вітчизняного малого бізнесу свідчить, що проблеми його розвитку випереджають наявні нормативно-правові акти, теоретичні, методичні та експериментальні розробки з питань підприємницької діяльності.

Незважаючи на ряд прийнятих останнім часом вищими органами державної влади й управління нормативних документів, розвиток малого бізнесу в Україні здійснюється у несприятливому макро- та мікросередовищі, існує багато проблем, які необхідно вирішувати на різних рівнях, в залежності від стану розвитку підприємництва в сучасних умовах. Аналіз діяльності суб'єктів малого бізнесу свідчить про те, що значна кількість новостворених малих підприємств не може розпочати свою роботу через відсутність достатнього статутного капіталу, сировини та матеріалів, власних площ і обладнання, практичних навичок та підприємливості працівників у здійсненні бізнесу. Вони відчувають проблеми виробничого характеру, труднощі в реалізації продукції, формуванні відповідної клієнтури. Через невеликі обсяги господарської діяльності деякі малі підприємства неспроможні залучати кваліфікованих фахівців, наймати здібних робітників і забезпечувати їм високий рівень оплати праці.

Аналіз статистичної інформації за 2000 – 2004 роки свідчить про наявність тенденції до зростання кількості малих підприємств в Україні. Так, фактично у 2004 році діяло 283398 малих підприємств, що і на 86271 одиниці або на 43,8 % більше, чим у 1999 році: у середньому щорічно за ці п'ять років відбувалося зростання на 17254 одиниці або на 7,5% [2, с.339]. Упродовж 2000 – 2004 років розвиток малих підприємств характеризується нерівномірністю їх розташування за регіонами України. Властивим є зосередження більше половини малих підприємств в семи регіонах України: у м. Києві (16,8% загальної кількості малих підприємств), Донецькій (9,2%), Дніпропетровській (6,7%), Харківській (6,4%), Львівській (5,7%), Одеській (5,0%) областях та Автономній Республіці Крим (5,0%) [3, с. 332].

У 2004 році активно відбувався процес розвитку малих підприємств в Закарпатській, Одеській, Харківській, Львівській, Волинській областях і містах Києві та Севастополі, де визначався вищий за середній по Україні приріст кількості малих підприємств у порівнянні з минулим роком. Дещо менше, ніж у 2003 році, функціонувало малих підприємств в Івано-Франківській області [3, с. 332].

За останні роки спостерігається постійне зростання кількості малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб населення області. Так, у 2004 році порівняно з 1999 роком кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення зросла на 50,0% і склала 60 малих підприємств [3, с. 330]. Проте, беручи до уваги деяке скорочення середньої чисельності працівників на малих підприємствах, можна зробити висновок, що збільшення щільності малого підприємництва в Україні відбувається не стільки за рахунок зростання кількості малих підприємств, скільки за рахунок їх подібнення.

Тенденція до зростання кількості малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення у 2004 році спостерігається майже в усіх регіонах України, крім Донецької та Івано-Франківської областей, у яких цей показник залишився на рівні минулого року. Найбільший приріст відзначався у м. Києві (13 підприємств), Закарпатській (8 підприємств), Одеській та Харківській областях (по 4 підприємства). Територіальний розподіл насиченості малими підприємствами у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення має значну амплітуду коливання. У 2004 році найвище значення цього показника спостерігалось у м. Києві – 180 підприємств, а найнижче у Тернопільській області – 38 підприємств [3, с. 330].

Спеціалізація суб'єктів малого підприємництва, як і раніше, зорієнтована на торговельну діяльність, в якій зосереджено більше двох третин загальної кількості суб'єктів, переважно фізичних осіб – підприємців.

Із загальної кількості малих підприємств створених у 2004 році 68,9% було засновано в оптовій та роздрібній торгівлі (включаючи торгівлю транспортними засобами та послуги з їх ремонту); у порівнянні з 1999 роком ця стаття збільшилася на 18,1 відсоткових пунктів. Це пояснюється, в першу чергу, тим, що саме в цій галузі межа розміру ефективного підприємництва є найнижчою, а процес утворення бізнесу – найпростішим і строк окупності достатньо малий [3, с. 333].

Галузева структура малих підприємств характеризується зменшенням питомої ваги підприємств, що займаються операціями з нерухомістю, здаванням під найм та наданням послуг юридичним особам на 5,2 відсоткових пунктів, промислових підприємств – на 5,1 відсоткових пунктів, будівництва – на 6,2 відсоткових пунктів, освіти на – на 0,5 відсоткових пунктів, охорони здоров'я та соціальної допомоги на 0,2 відсоткових пунктів. При цьому спостерігається зростання питомої ваги сільськогосподарських малих підприємств – на 2,4 відсоткових пунктів, транспорту і зв'язку – на 4,2 відсоткових пунктів [3, с. 333]. Такі структурні зміни найбільш характерні також для Автономної Республіки Крим, Вінницької, Волинської, Житомирської, Івано-Франківської, Київської, Рівненської, Херсонської, Черкаської, Чернівецької областей, міст Києва та Севастополя.

Усе це і пояснює ту ситуацію, яка склалася в розподілі заробітної плати серед працівників малого бізнесу. Так, найвищу заробітну плату серед малих підприємств по Україні отримали у 2004 році працівники зайняті у сфері освіти (384 грн. 97 коп.), працівники транспорту (351 грн. 94 коп.), а також у

сфері операцій з нерухомістю, здаванням під найм та наданням послуг юридичним особам (346 грн.). Найнижча заробітна плата зафіксована у торгівлі (285 грн. 47 коп.) і сільському господарстві (235 грн. 50 коп.) [4].

Позитивним моментом є постійне зростання середньомісячної заробітної плати: з 126 грн. 39 коп. у 1999 році до 328 грн. 87 коп., тобто за період 2000 – 2004 рр. вона в середньому щорічно зростала на 40 грн. 50 коп. або на 21,1%.

За підсумками 2004 року на підприємствах малого бізнесу кількість зайнятих працівників становила 1978,8 тис. осіб, у тому числі найманих - 1928,0 тис. осіб, що складає, відповідно, 20,7% та 20,2% від загальної кількості зайнятих та найманих працівників у цілому по Україні. Аналізуючи зайнятість на малих підприємствах, слід відзначити, що якщо впродовж останніх років ці показники характеризувалися позитивною динамікою, то у 2004 році у порівнянні з 2003 роком зменшились на 3,6% та 5,2%. В той же час, за 2000 – 2004 роки зросли на 14,4% та 12,8% [3, с. 335].

Як і в цілому по економіці, подібна ситуація спостерігається майже в усіх регіонах, крім Житомирської області та м. Києва, в яких середня кількість зайнятих працівників порівняно з минулим роком зросла на 0,9% та 3,2%, кількість найманих працівників - відповідно на 0,4% та 1,3% [3, с. 336].

Рівень зайнятості на підприємствах малого бізнесу (кількість найманих працівників у відсотках до кількості населення у працездатному віці), який протягом 2000 – 2003 рр. зростав, у 2004 р. проти попереднього року зменшився на 0,4 відсоткових пунктів і становив 6,8%; порівняно з 2003 р. зменшення цього показника відбувалося по усіх регіонах України, крім Житомирської області, де він залишився на рівні минулого року.

Найвищий рівень зайнятості спостерігався у м. Києві (14,8%), найнижчий – у Луганській області (4,9%). У м. Севастополі, Львівській, Харківській, Житомирській та Одеській областях він перевищив середній показник по Україні.

У звітному році, кількість працюючих на одному малому підприємстві становила 7 осіб. В регіональному розрізі цей показник коливається від 5 осіб (у Закарпатській області та м. Києві) до 9 осіб (у Житомирській, Тернопільській та Чернігівській областях). Слід зазначити, що середня кількість найманих працівників на малих підприємствах поступово зменшується (з 1999 року по 2004 рік – з 12 до 7 осіб) [4].

У 2004 році 204,7 тисяч малих підприємств, або 72,2% від їх загальної кількості, фактично реалізовували продукцію та надавали послуги. В 14 регіонах цей показник перевищує середній по країні: у Полтавській (78,5%), Київській (78,3%), Запорізькій (78,0%), Одеській (77,9%), Дніпропетровській (77,1%), Харківській (76,8%), Львівській (76,4%), Чернігівській (76,3%), Луганській (75,4%), Рівненській (74,9%), Черкаській (74,8%), Тернопільській (74,7%), Хмельницькій (72,9%) областях та м. Севастополі (76,2%) [4].

Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств складав 74,4 млрд.грн., або 5,3% загального обсягу реалізації по Україні, що на 1,3 відсоткових пунктів менше у порівнянні минулого року.

У переважній більшості регіонів частка обсягів реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств у регіональних обсягах перевищує середнє значення по Україні. Найактивніше реалізовували продукцію та надавали послуги малі підприємства в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі (по 13,4% від загального обсягу відповідного регіону), Чернівецькій (14,3%), Тернопільській (12,8%), Чернігівській (11,0%), Кіровоградській (10,8%), Сумській (10,7%), Вінницькій (10,6%), Черкаській (10,0%) областях [с.].

За внеском в обсяг реалізованої малими підприємствами продукції (робіт, послуг) провідне місце належить чотирьом регіонам: м. Києву (24,0%), Дніпропетровській та Донецькій (по 8,8%), Харківській (6,3%) областям.

Однією з умов успішного господарювання підприємств малого бізнесу є постійне оновлення їх матеріально-технічної бази. Так, для покращення свого потенціалу у 2004 р. малими підприємствами було освоєно валових капітальних інвестицій на суму 8,9 млрд.грн. Переважну їх частку (98,5% загальної суми валових капітальних інвестицій) спрямовано на нарощення та вдосконалення матеріальних активів; із неї на

будівництво (включаючи поліпшення будівель та споруд, капітальні витрати на поліпшення земель, багаторічні насадження) було витрачено 37,2%; на придбання нових основних засобів та інших необоротних активів - 36,5% [4].

У регіональному розрізі більше двох третин загального обсягу валових капітальних інвестицій припадало на малі підприємства м. Києва (26,9%), Донецької (7,1%), Одеської (7,0%), Дніпропетровської (6,5%), Львівської (5,9%), Харківської (5,6%), Київської (4,4%) областей та Автономної Республіки Крим (4,6%).

Підсумки фінансової діяльності малих підприємств за 2004 рік свідчать про погіршення їх фінансового стану. Так, збільшення обсягів прибутку прибуткових підприємств в 1,5 рази у порівнянні з 2003 роком значною мірою нівелюється діяльністю збиткових підприємств, що негативно вплинуло на загальний фінансовий результат по малих підприємствах, який порівняно з попереднім роком зменшився на 9% і становив 1 млрд. 344 млн. 100 тис. грн. збитків.

Сьогодні, як і вчора, малі підприємства натикаються на проблеми й труднощі, які заважають їх подальшому розвитку. Це – несприятливий правовий клімат, зокрема, нестійкість, незавершеність та суперечність законодавства і нормативних актів. Дуже високий ризик вкладення капіталу, низькі обсяги інвестицій, жорсткий податковий пресинг, ускладненість системи оподаткування, системи ліквідації підприємств, високі процентні банківські ставки, кризи платежів тощо. Звідси і невисокі темпи щодо створення робочих місць, насичення ринку вітчизняними товарами, додаткових надходжень у бюджет.

Таким чином ми бачимо, що процес розвитку малого підприємництва надто складний і багатоаспектний, а сама система перехідної економіки є дуже мінливою, вплив багатьох факторів на суб'єкти малого бізнесу неоднозначний і тому потребує подальшого комплексного науковообґрунтованого аналізу. Це стосується таких аспектів дослідження, як:

- більш глибоке визначення економічної природи підприємництва як одного з ринкоутворюючих чинників;
- визначення закономірностей становлення і розвитку малого підприємництва як одного зі структуроутворюючих чинників ринкової економіки України;
- дослідження позитивних процесів в умовах структурних зрушень, які зумовлюють прискорений розвиток суб'єктів малого підприємництва та його соціально-економічні наслідки;
- розробка концептуальних підходів, теоретичних засад та організаційно-економічного механізму державної підтримки малого підприємництва в Україні, а також в окремих її галузях.

Література:

1. Фінансовий і банківський менеджмент: досвід та проблеми. / Заг. ред. д-р екон. наук, проф. Єгорова П. В. – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, ЛТД”, 2005.
2. Статистичний щорічник України за 2002 рік /Державний комітет статистики України: Відповідальний за випуск О.Г. Осадленко.– К., 2003 р.– 788 с.
3. Статистичний щорічник України за 2004 рік /Державний комітет статистики України: Відповідальний за випуск О.Г. Осадленко.– К., 2005 р.– 758 с.
4. www.ukrstat.gov.ua